

Tabel 1 Overzicht van de getelde aantallen Ingekorven vleermuizen tijdens de simultaantelling in de gekende kolonies

Jaar	Lovenjoel	Houwaert	Postel	Sint-Pieters Voeren	Berneau
2010	96	13	150	153	275
2011	122	15	235	106	0
2012	164	23	± 250	123	0

afgewimpeld. In juli 2011 werd de kolonie door de eigenaar op het slechts mogelijke moment verjaagd: met nog niet vliegvlugge jongen. De eigenaar plaatste een felle lamp op de zolder, de openingen in sommige balken werden gevuld met krantenpapier en een radio werd luid aangezet. Hoewel de eigenaar volhield dat er geen dieren gedood werden, bleek de foe-

waargenomen tussen de zomer- en de winterpopulatie. In Frankrijk, Wallonië en Zuid-Duitsland worden slechts zeer kleine aantallen geteld tijdens de wintertellingen, terwijl er wel grote kraamkolonies aanwezig zijn. Omgekeerd worden in Vlaanderen en Nederland juist meer dieren in de winter dan in de zomer geteld. Er zijn diverse verklaringen mogelijk voor

Vlaamse regio door verschillende (deel)populaties gebruikt wordt in winter en zomer. Uit oude ringgegevens blijkt dat de ingekorven vleermuis grote afstanden kan overbruggen. Zo werd een ingekorven vleermuis die was geringd in een groeve bij Maastricht, de volgende winter teruggevonden in een Antwerps fort, in vogelvlucht meer dan 90 km verder. Tussen zomer- en winterverblijfplaatsen zijn sporadisch zelfs afstanden van meer dan 100 km vastgesteld. De grote aantallen overwinterende exemplaren in de mergelgroeves van Vlaams- en Nederlands-Limburg kunnen dus deels afkomstig zijn van de kraamkolonies uit Nederlands Limburg en uit het Pays d’Herve (Wallonië). De trend van de winterpopulatie in Vlaanderen zegt daarom niet direct iets over de trend van de zomerpopulatie.

Conclusie Bij de ingekorven vleermuis is er een grote tegenstelling in trends tussen de zomer- en de wintersituatie. Meer getelde vleermuizen in de winter betekent dus niet noodzakelijk dat het beter gaat met de soort. In Vlaanderen ligt momenteel de focus vooral bij onderzoek en bescherming tijdens de winter. Voor een duurzame instandhouding van de populatie dient de zomersituatie van kolonieplaatsen en jachtgebieden echter niet uit het oog verloren te worden. Gelet op de kwetsbaarheid van kolonies [zie Berneau] verdient het sterk de aanbeveling om te zoeken naar nog onbekende kolonies om deze beter te kunnen beschermen. Ook het aanbieden van een kleine subsidie kan een grote stimulans zijn voor kolonie-eigenaren om 'hun kolonie' te beschermen.

Verder lezen?

- Een uitgebreide literatuurlijst is op te vragen bij de auteurs. daan.dekeukeleire@gmail.com of rene@bio-netnatuuronderzoek.nl

Het landschap van de Sierra do Courel. Foto Kees Mostert

Zoogdieronderzoek in een Natura 2000-gebied

Zoogdierkamp Sierra do Courel

Kees Mostert

Dit jaar vond het jaarlijkse buitenlandse zoogdierenkamp van de Veldwerkgroep plaats in het onbekende maar zeer fraaie en groene berggebied Sierra do Courel in het noordwesten van Spanje. Het is een gebied van 193 km² (provincie Lugo in Galicië) met een aantal kleine dorpjes, waar je nog eeuwenoude traditionele vormen van wonen en werken tegenkomt. Deze dorpjes zijn grotendeels al en worden steeds meer verlaten (huidige totale bevolking ± 1600), waardoor veel potentiële verblijfplaatsen voor vleermuizen ontstaan. De dichte bossen worden afgewisseld met kleinschalige graslandjes, watervallen, stenen molens en eeuwenoude kastanjes. Er zijn kanalen gegraven in de heuvels, die gevoed worden door natuurlijke bronnen met daarnaast prachtige groene weiden op de flanken van de heuvels. De bergen bereiken een maximale hoogte van 1654 m met de Pico Formigueiros en de dalen worden doorsneden door diverse beken die uiteindelijk uitmonden in de Rio Sil. Dankzij de hoogteverschillen, de diversiteit in bodemgesteldheid en het klimaat bevat Sierra do Courel bijvoorbeeld maar liefst 40% (ongeveer 800 soorten) van de flora van Galicië.

Ons kamp werd bezocht door mensen van vier nationaliteiten, waaronder ook enige Spaanse en Portugese onderzoekers. Het onderzoek aan zoogdieren concentreerde zich vooral op de oostelijke helft van het gebied, omdat hiervan nog nauwelijks gegevens voorhanden waren. Vrijwel alle middelen werden ingezet om zo veel mogelijk informatie te verzamelen over het voorkomen van zoogdieren. Eén van de belangrijkste doelen in dit gebied was het vaststellen van aanwezigheid van de Pyrenese desman in de verschillende beeksystemen in dit gebied. Door een (kunstmatig) wisselend waterniveau is het vrijwel niet mogelijk om de aanwezigheid van deze soort op basis van keutels vast te stellen omdat deze door de wisselende waterstand vaak wegspoelen. Via een uitgekend vangststelsel met fuiknetten, waarmee tijdens eerdere zomerkampen al succesvol ervaring werd opgedaan, werd een aantal netten uitgezet. Dit leidde al snel tot de eerste vangst in het holst van de nacht. Er volgden nog drie andere vangsten gedurende het kamp. Omdat deze dieren snel dood gingen en omdat de hoofdvraag inmiddels was beantwoord is besloten eerder te stoppen met deze vangstmethode.

Een andere belangrijke activiteit bestond uit het plaatsen van mistnetten op zo veel mogelijk verschillende biotopen om vleermuizen te vangen. Meestal worden daar kleine watergangen of ander oppervlaktewater voor benut omdat daar veel vleermuizen komen drinken of foerageren. Deze inventarisatiemethode leverde uiteindelijk elf soorten vleermuizen op. De meest bijzondere vangst betrof een *Myotis spa*, een soort die nog niet in de boekjes is terug te vinden en waarvan het voorkomen nog niet eerder was vastgesteld in ons onderzoeksgebied. Andere bijzondere vangsten hadden betrekking op enkele Iberische franjestaarten (*Myotis escalera*), mopsvleermuizen, bosvleermuizen en grijze grootovleermuizen. Het doorzoeken van een groot aantal leegstaande huizen in de dorpjes leverde verblijfplaatsen op van vooral de kleine hoefijzerneus en meer incidenteel ook ingekorven vleermuis, gewone grootovleermuis en dwergvleermuis. In ons eigen kamponderkomen bleek een kolonie gewone dwergvleermuizen te huizen, waar 52 uitvliegende dieren werden geteld. Er werden zowel overdag als in de nacht mooie observaties gedaan van boommarter, wezel, vos, das, wild zwijn en relmuis.

Kraamkolonies van ingekorven vleermuis zijn te vinden op warme zolders in kerken, kloosters en schuren, waar ze vrij hangen aan het plafond. Foto René Janssen

rageeractiviteit in stallen in de omgeving - waar een maand voordien nog volop gevoerd werd - opvallend gedaald te zijn. Een kleiner aantal van 52 dieren werd teruggevonden op een hooizolder in Eijsden (Nederland). Op deze zolder kon aan de hand van uitwerpselen worden vastgesteld dat deze kolonie hier in ieder geval voorgaand jaar ook aanwezig was.

OMGEKEERDE WERELD! Ook in andere regio's wordt een groot verschil

deze constatering. In veel winterverblijfplaatsen worden beschermingsmaatregelen genomen zoals het verkleinen van invliegopeningen. Hierdoor wordt een zeer warm en stabiel microklimaat gecreëerd, wat positief is voor de ingekorven vleermuis, maar negatief uitpakt voor meer koudeminnde soorten als de meer vleermuis. Mogelijk hebben deze inrichtingsmaatregelen een aanzuigend effect op dieren die anders overwinterden in tot dusver onbekende verblijfplaatsen. Daarnaast is het ook mogelijk dat de

Soort	zicht	vangst	vondst	batdetector	sporen	in braakbal	cameraval
Iberische bosspitsmuis						x	
Iberische mol			x		x		
Pyrenese desman		x			x		
Kleine hoefijzerneus	x	x			x		
Ingekorven vleermuis	x	x					
Iberische franjestaart		x					
Franjestaart SPA		x					
Savi's dwergvleermuis		x		x			
Bosvleermuis		x		x			
Mopsvleermuis		x		x			
Grijze grootvleermuis	x	x					
Schreibers vleermuis	x						
Bulvleermuis				x			
Bremhaas	x				x		
Zuidelijke woelrat						x	
Baskische woelmuis						x	
Sneeuwmuis		x					
Algerijnse muis			x				
Eikelmuis							
Relmuis	x						
Wolf	x				x		x
Boommarter	x				x		x
Otter					x		
Genetkat					x		

Tabel 1 Een greep uit de waargenomen zoogdiersoorten tijdens ons verblijf in de Sierra do Courel

Door middel van knaagsporen en keutels kon ook de aanwezigheid van otter en genetkat worden vastgesteld.

Een van de hoogtepunten tijdens het kamp was de aanwezigheid van ca. 10 wolven in de onmiddellijke omgeving van ons onderkomen in Seara. Er werden vrijwel direct een aantal zeer harige keutels gevonden op kleine paadjes op hooguit een kilometer ten westen van het dorp.

Aanvankelijk werden deze aan honden toegeschreven. Halverwege het kamp werden echter in de avondschemering herhaaldelijk roepende en huilende wolven gehoord. Deze waren zelfs hoorbaar vanuit ons onderkomen. Op een van de laatste avonden werden op korte afstand twee jonge wolven gezien in de bergen, waarna nog een paar zichtwaarnemingen volgden. Het is opwindend en inspirerend om te ervaren dat er dicht bij menselijke bewoning wolven kunnen voorkomen. Een van ons liet zich tijdens een nachtelijke zwerftocht nog in een antennemast jagen door een wat al te dicht naderende groep wolven.

Het onderzoek met inloopvallen voor kleine zoogdieren leverde aanvankelijk erg weinig vangsten op terwijl er veel mooie en gevarieerde biotopen in de omgeving van onze kampplaats te vinden waren. Ook de boomvallen leverden bij wijze van uitzondering geen vangsten op. Dit is een fenomeen waar we al vaker tegenaan zijn gelopen in het zuidelijke deel van Europa.

Zes soorten kleine zoogdieren werden er uiteindelijk gevangen. Tot de meer bijzondere gevangen soorten horen de Iberische bosspitsmuis, de sneeuwmuis en de eikelmuis. Laatstgenoemde twee soorten werden gevangen in rotsformaties die via de doorgaande weg verrassend eenvoudig bereikbaar waren. De vangsten van grote bosmuis en aardmuis waren aardig omdat deze zich aan de rand van hun verspreidingsareaal bevinden.

In de vele leegstaande huizen in de verlaten dorpjes werden op twee plaatsen een fors aantal braakballen van de kerkuil verzameld. Braakbalonderzoek is altijd bijzonder nuttig als het gaat om inventarisaties op zoogdierengebied. Er werden schedelresten van 11 soorten kleine zoogdieren aangetroffen waarvan het voorkomen van zes soorten op geen enkele andere manier kon worden aangegevoeld.

Op tal van plaatsen werden cameravallen uitgezet. Het is altijd weer buitengewoon spannend om te zien welke dieren op onmogelijke tijdstippen de cameravallen passeren. Er werden duidelijke opnames gemaakt van boommarter, ree, wild zwijn en wolf.

Halverwege het kamp maakten we een gezamenlijke uitstap naar een berggebied ten noordwesten van ons onderzoeksgebied. Hier was de omgeving wat meer open en grotendeels begroeid met brem. Dit is het leefgebied van een zeldzame en-

demische Castroviejoi's haas of Bremhaas die zeer plaatselijk in enkele berggebieden in noordwest-Spanje voorkomt. Zoals ons al was meegegeven bleek het niet eenvoudig het dier te vinden in het uitgestrekte berggebied. Pas nadat de nacht was ingevallen kwamen enkele hazen tevoorschijn in het licht van de auto's en zaklantaarns. Ze lieten zich daarbij verrassend goed benaderen en bekijken. De hazen blijken vooral in de nachtelijke uren actief te zijn.

Al met al werden met alle verschillende inventarisatiemethoden meer dan 43 soorten zoogdieren vastgesteld en een grote hoeveelheid waarnemingen verzameld in het Natura 2000-gebied Sierra do Courel. Gegevens waarmee de Spanjaarden zeer tevreden zijn en die voorzien in een grote behoefte om de natuurbescherming handen en voeten te geven.

Naast zoogdieren werden ook waarnemingen bijgehouden van vogels, amfibieën, reptielen en een paar insectengroepen. In het gebied bleken vooral voor dagvlinders bijzonder rijk vertegenwoordigd. Er werden ook waarnemingen van enkele endemische soorten verzameld, zoals van de Gallicische adder.

Het onderkomen.

Pyrenese desman

Iberische franjestaart. Foto's Kees Mostert

In Memoriam Jan van Haften

Op 10 juli jl. overleed op 84-jarige leeftijd prof. dr J.L. van Haften. Dat gebeurde tijdens een vakantie in het door hem zo geliefde voormalige Joegoslavië waar hij, in Slovenië, een tweede huis bezat. In de jaren '60 en in de jaren '70 en '80 was Jan van Haften jarenlang bestuurslid van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ, de huidige Zoogdierverseniging); in de periode 1979-1986 was hij voorzitter.

De leden van de VZZ waren toen ter tijd vooral afkomstig uit de wereld van de wetenschap – de inbreng vanuit de dierentuinwereld en door oud-kolonialen over de tropische zoogdierenwereld die er in de jaren '50 was geweest, was toen wel definitief beëindigd. De leden waren vooral professionals verbonden aan universiteit en onderzoeksinstituut en biologen die niet beroepsmatig onderzoek deden, een wereld van kennis en deskundigheid en enthousiasme en gedrevenheid. Jan was wildbioloog waarbij hij vooral te maken had met jagers en beheerders van terreinen met grote zoogdieren. Hij mengde zich echter zelden direct in de soms felle discussies tussen voor- en tegenstanders van jagen.

Een discussie die vooral in de jaren '90 van de vorige eeuw speelde en toen beslecht leek te gaan worden ten faveure van de voorstanders van hooguit de beheerjacht: alleen jagen ter voorkoming van schade aan zaak en goed van derden, veelal boeren. Mijn indruk is dat Jan 'alleen beheerjacht!' een te beperkte benadering vond. In die jaren maakte de VZZ een sterke groei door, hetgeen zijn oorzaak onder andere vond in de toename van de belangstelling bij een breed publiek voor 'natuur en wilde dieren'. Van wilde zoogdieren was

toen nog betrekkelijk weinig bekend –óók in Nederland: van veel soorten bestond alleen bij benadering een beeld van voorkomen – en dat terwijl sommige soorten zich op verschillende wijzen steeds nadrukkelijker presenteerden, zoals met de hoge

waaraan hij veel plezier ontleende.

Jan verrichtte eerst onderzoek naar de voedselbiologie van het ree, dat in 1968 culmineerde in het proefschrift 'Das Rehwild in verschiedenen Standorten der Niederlande und Slowenien, mit besonderer Berücksichtigung der Standortsabhängigkeit'.

Hierin beschrijft Jan de door hem ontwikkelde en tot op de huidige dag gebruikte methode om het draagkracht van een gebied voor reeën te bepalen. Vervolgens richtten zijn onderzoeksactiviteiten zich op de zeehond, onderzoek dat tot op de huidige dag wordt voortgezet door Peter Reijnders en zijn medewerkers bij IMARES op Texel. Daarna verbreedde hij zijn werkkterrein naar andere inheemse carnivoren en naar andere (grote) grazende soorten, zoals edelhert en damhart.

Jan herinner ik mij uit de periode van zijn VZZ-jaren als vriendelijk en vasthoudend, maar ook

als altijd iets gereserveerd. Ik herinner mij hem ook als een degelijke voorzitter, die opkwam voor de belangen van de Europese zoogdieren en de zoogdierkunde in Nederland: niet polemisch, maar wel zonder omwegen en altijd gericht op de inhoud. Het was in die jaren nog gebruikelijk dat de VZZ, een vereniging die toen nog territorium hield in de Benelux (tegenwoordig is dat alleen Nederland), jaarlijks een vergadering in het Belgische had en af en toe zelfs in Luxemburg (met in dat land drie leden waaronder het Natuurhistorisch Museum van Luxemburg!). Als Jan maar even tijd beschikbaar had, gaf hij acte de présence en zat hij de vergaderingen op een rustige en reguliere wijze voor: droogjes en laconiek.

Aangezien roofdieren, zeker toendertijd, niet altijd objectief benaderd werden en er mede door andere maatschappelijke ont-

sterfte onder zeehonden en met de schade door vraat van grote grazers. Jan nam deze ledenaanwas met een zekere scepsis waar of, anders gezegd, hij leek hier vraagtekens bij te zetten: Wat wilden deze mensen? En wat kon hij hun als voorzitter van de VZZ, maar ook als beroepsmatig onderzoeker, bieden? Jan begon zijn loopbaan als bioloog/onderzoeker in de jaren '60 bij het toenmalige Instituut voor Toegepast Biologisch Onderzoek in de Natuur (ITBON) te Arnhem, later gefuseerd met het Rijksinstituut voor Veldbiologisch Onderzoek ten behoeve van het Natuurbehoud (RIVON) tot het, inmiddels ook alweer lang geleden weggefuseerde, Rijksinstituut voor Natuurbeheer (RIN). De laatste jaren van zijn professionele loopbaan was Jan verbonden aan het Ministerie van LNV, waarbij hij in Wageningen een leeropdracht had